

૪. જનાર્દનસ્ય પશ્ચિમઃ સંદેશઃ (શ્રી કૃષ્ણ નો અંતિમ સંદેશ)

પ્રસ્તાવના

* સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મહાકવિ ભાસ એમની ઉત્તમ નાટ્યરચના માટે જાણીતા છે. તેમને 13 ઉમદા નાટકોની રચના કરી છે. જે “ભાસનાટકચક્રમ્” નામે ઓળખાય છે. આ નાટકોમાં “દૂતઘટોત્કચમ્” નામના એકાંકી નાટકમાંથી પ્રસ્તુત નાટ્યાંશ લેવામાં આવ્યો છે.

પ્રસ્તુત નાટ્યાંશનું કથાવસ્તુ મહાભારત ઉપર આધારિત છે. કુરુક્ષેત્રમાં પ્રારંભિત મહાભારતના યુદ્ધમાં પુત્ર અભિમન્યુના કપટથી થયેલા વધ થી દુઃખી થયેલા અર્જુને અભિમન્યુના વધ કરનારાઓનો, વધ કરવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો છે. આ કરુણ પરિસ્થિતિમાં કોઈ પણ રીતે યુદ્ધ રોકાય એ માટે શ્રી કૃષ્ણ વધુ એક પ્રયત્ન કરવાનો વિચાર કરે છે. અભિમન્યુના વધની કરુણ ઘટનાથી પાંડવોમાં છવાયેલા શોકને ધૃતરાષ્ટ્ર અને દુર્યોધન ની નજર સામે મૂકી, શ્રીકૃષ્ણ ધૃતરાષ્ટ્રને સમજાવવા માટે ઘટોત્કચને પોતાનો દૂત બનાવીને શાંતિનો સંદેશ મોકલે છે. યુદ્ધના ઉન્માદમાં દુર્યોધન અને દુષ્ટ શકુની શાંતિનો સંદેશ સાંભળવા તૈયાર નથી. અંતે ઘટોત્કચ શ્રીકૃષ્ણનો અંતિમ સંદેશ સંભળાવે છે.

દૂત બનીને હસ્તિનાપુર ગયેલા ઘટોત્કચના દુર્યોધન અને શકુની સાથેના રોચક સંવાદો અહીં નાટ્યરસને જન્માવે છે. અહીં ભાસે ઘટોત્કચના પાત્ર દ્વારા પ્રેક્ષકોના માનસ ઉપર દુર્યોધનની રાક્ષસી વૃત્તિને સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. એક બાજુ રાક્ષસનો પુત્ર ઘટોત્કચ માનવીય વર્તન આચરે છે. બીજી બાજુ મનુષ્યનો પુત્ર દુર્યોધન રાક્ષસી વર્તન આચરે છે, જે આ સુંદર નાટ્યકળાના બળે અહીં વ્યક્ત થયેલ છે. દુર્યોધનનું આ હઠી વર્તન આખા કુળનો વિનાશ નોતરે છે, એ તથ્ય આ નાટ્યાંશ દ્વારા દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

સ્વાધ્યાય

1. અધોલિખિતેભ્યઃ વિકલ્પેભ્યઃ સમુચિતમ્ ઉત્તર ચિનુત।

વૈકલ્પિક પ્રશ્નો ના ઉત્તર સંસ્કૃત ભાષામાં લખો.

1. યદુકુલપ્રવાલઃ કઃ?

(ક) ઘટોત્કચઃ

(ખ) અર્જુનઃ

(ગ) અભિમન્યુઃ

(ઘ) દુર્યોધનઃ

2. અભિમન્યુઃ કસ્ય પુત્રઃ આસીત્?

(ક) જનાર્દનસ્ય

(ખ) ધૃતરાષ્ટ્રસ્ય

(ગ) અર્જુનસ્ય

(ઘ) શકુનેઃ

3. અભિમન્યોઃ માતુલઃ કઃ?

(ક) દુર્યોધનઃ

(ખ) શકુનિઃ

(ગ) જનાર્દનઃ

(ઘ) ઘટોત્કચઃ

4. 'शान्तं पापं शान्तं पापम्'- इति कः वदति?

(क) घटोत्कचः

(ख) धृतराष्ट्रः

(ग) शकुनिः

(घ) अर्जुनः

5. 'वयं दूतघातकाः न।' इदं वाक्यं केन कथितम्?

(क) दुर्योधनेन

(ख) घटोत्कचेन

(ग) शकुनिना

(घ) धृतराष्ट्रेण

6. चक्रायुधः कः?

(क) अभिमन्युः

(ख) जनार्दनः

(ग) धृतराष्ट्रः

(घ) शकुनिः

7. भवन्तः "....." अपि क्रूरतराः।

(क) राक्षसान्

(ख) राक्षसैः

(ग) राक्षसेभ्यः

(घ) राक्षसेषु

8. कृतान्तः शब्दस्य कः अर्थः?

(क) पाण्डवः

(ख) सूर्यः

(ग) यमराजः

(घ) नष्टः

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषयाम् उत्तरत।

એક વાક્યમાં સંસ્કૃત ભાષામાં ઉત્તર લખો.

1. घटोत्कचः कस्य संदेशं नयति?

उत्तरम्: घटोत्कचः जनार्दनस्य संदेशं नयति।

2. अभिमन्युः कं द्रष्टुं स्वर्गम् अभिगतः?

उत्तरम्: अभिमन्युः पितामहं द्रष्टुं स्वर्गम् अभिगतः।

3. कुत्र सुप्तान् भ्रातृन् निशाचराः न दहन्ति?

उत्तरम्: जतुग्रहे सुप्तान् भ्रातृन् निशाचराः न दहन्ति।

4. घटोत्कचः कस्य वचनात् दूतः भवति?

उत्तरम्: घटोत्कचः पितामहस्य वचनात् दूतः भवति।

3. अधोलिखितां कृदन्तानां प्रकारं लिखत।

નીચે લખેલા કૃદંતના પ્રકાર લખો.

1. श्रोतव्यः - विध्यर्थक कर्मणि कृदन्तम् ।

2. परित्यज्य - सम्बन्धक भूतकृदन्तम् ।

3. અભિગતઃ - ત-પ્રત્યયાન્તં કર્તારિ ભૂતકૃદન્તમ્ ।
4. ઉપસૃત્ય - સમ્બન્ધક ભૂતકૃદન્તમ્ ।
5. દ્રષ્ટુમ્ - હેત્વર્થકં ધાતુસાધિતં તુમન્તમ્ અવ્યયમ્ ।
6. કાઙ્ક્ષિતમ્ - કર્મણિ ભૂતકૃદન્તમ્ ।

4. સન્ધિવિચ્છેદં કુરુત ।

સંધિ વિચ્છેદ કરો.

1. ઘટોત્કચોઽહમ્ - ઘટોત્કચઃ + અહમ્
2. શકુનિરેષઃ - શકુનિઃ + એષઃ
3. દૂતોઽહમસ્મિ - દૂતઃ + અહમ્ + અસ્મિ
4. દૂત ઇતિ - દૂતઃ + ઇતિ

5. સમાસપ્રકારં લિખત ।

સમાસના પ્રકાર લખો.

1. કુરુકુલપ્રદીપઃ - ષષ્ઠી તત્પુરુષ સમાસઃ
2. ચક્રાયુધઃ - બહુવ્રીહિ સમાસઃ
3. પુત્રશોકસમુત્થિતઃ - ષષ્ઠી તત્પુરુષ સમાસઃ
4. ધૃતરાષ્ટ્રઃ - બહુવ્રીહિ સમાસઃ

6. રેખાંકિત પદાનાં સ્થાને પ્રકોષ્ટાત્ ઉચિતં પદં ચિત્વા પ્રશ્નવાક્યં રચયત ।

રેખાંકિત પદો ને સ્થાને કૌંસમાં થી યોગ્ય પદ શોધીને પ્રશ્ન વાક્ય બનાવો.

(કસ્ય, કેન, કીદૃશાઃ, કમ્, કિમર્થમ્)

1) ઘટોત્કચઃ પિતામહમ્ અભિવાદયતિ ।

ઉત્તરમ્ : ઘટોત્કચઃ કમ્ અભિવાદયતિ ?

2) ત્વં યુદ્ધાર્થં ન આગતઃ ।

ઉત્તરમ્ : ત્વં કિમર્થમ્ ન આગતઃ ?

3) વયં દૂતઘાતકાઃ ન ।

ઉત્તરમ્ : વયં કીદૃશાઃ ન ?

4) જનાર્દનસ્ય પશ્ચિમઃ સંદેશઃ શ્રોતવ્યઃ ।

ઉત્તરમ્ : કસ્ય પશ્ચિમઃ સંદેશઃ શ્રોતવ્યઃ ?

7. ઉદાહરણાનુસારં નામરૂપસ્ય પરિચયં કારયત ।

ઉદાહરણ અનુસાર નામરૂપનો પરિચય કરો.

ઉદાહરણમ્ - વચનાત્	શબ્દઃ વચન	લિङ્ગમ્ નપુસકલિંગ	વિભક્તિ પઞ્ચમી	વચનમ્ એકવચન
1) અંશુભિઃ	અંશુ	પુલ્લિङ્ગમ્	તૃતીયા	બહુવચનમ્
2) શકુનેઃ	શકુનિ	પુલ્લિङ્ગમ્	પઞ્ચમી-ષષ્ઠી	એકવચનમ્
3) આશયા	આશા	સ્ત્રીલિङ્ગમ્	તૃતીયા	એકવચનમ્
4) પિતામહમ્	પિતામહ	પુલ્લિङ્ગમ્	દ્વિતીયા	એકવચનમ્
5) રાક્ષસેભ્યઃ	રાક્ષસ	પુલ્લિङ્ગમ્	ચતુર્થી-પઞ્ચમી	બહુવચનમ્

8. ધાતુરૂપાણાં પરિચયં કારયત ।

ધાતુરૂપોનો પરિચય કરો.

ધાતુરૂપમ્	ધાતુઃ	પદ	કાલ	પુરુષ	વચન
ઉદા. ગચ્છ	ગમ્	પરસ્મૈપદ	આજ્ઞાર્થ	મધ્યમ	એકવચન
(1) પ્રહરધ્વમ્	પ્ર + હ	આત્મનેપદ	આજ્ઞાર્થ	મધ્યમ	બહુવચન
(2) દહેત્	દહ્	પરસ્મૈપદ	વિધ્યર્થ	અન્ય	એકવચન
(3) ભવતુ	ભૂ	પરસ્મૈપદ	આજ્ઞાર્થ	અન્ય	એકવચન
(4) સમાચર	સમ્ + આ + ચર્	પરસ્મૈપદ	આજ્ઞાર્થ	મધ્યમ	એકવચન

9. કોષ્ઠગતપદાનિ પ્રયુજ્ય વાક્યાનિ રચયત ।

કૌંસમાં આપેલા શબ્દો વડે વાક્ય રચો.

(1) ધૃતરાષ્ટ્ર કૌરવોના પિતા હતા.

(ધૃતરાષ્ટ્ર કૌરવ જનક અસ્.)

ઉત્તરમ્: ધૃતરાષ્ટ્ર: કૌરવાણાં જનક: આસીત્ ।

(2) ઘટોત્કચ જનાર્દનનો સંદેશ લાવે છે.

(ઘટોત્કચ જનાર્દન સન્દેશ આ + ની-નય્)

ઉત્તરમ્: ઘટોત્કચ: જનાર્દનસ્ય સન્દેશમ્ આનયતિ ।

(3) અમે દૂતને હણનારા નથી.

(અસ્મદ્ દૂતઘાતક ન ।)

ઉત્તરમ્: વયં દૂતઘાતકા: ન ।

4) ઘટોત્કચ ધૃતરાષ્ટ્રને પ્રણામ કરે છે.

(ઘટોત્કચ ધૃતરાષ્ટ્ર પ્ર + નમ્)

ઉત્તરમ્: ઘટોત્કચઃ ધૃતરાષ્ટ્રં પ્રણમતિ।

10. માતૃભાષાયામ્ ઉત્તરાણિ લિખત ।

માતૃભાષામાં ઉત્તર લખો.

(1) ઘટોત્કચ શકુનિને શું સલાહ આપે છે ?

ઉત્તરમ્: ઘટોત્કચ શકુનિને સલાહ આપે છે કે, "હે શકુનિ ! તું જુગટાંના પાસા છોડીને બાણ ધારણ કરવા યોગ્ય થઈ જા"

(2) ઘટોત્કચ દુર્યોધનને રાક્ષસથી પણ વધારે કૂર શા માટે કહે છે ?

ઉત્તરમ્: દુર્યોધને લાક્ષાગૃહ માં સુતેલા પોતાના ભાઈઓને દગાથી બાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો તથા ભાઈની પત્નીના માથા ને હાથ લગાડ્યો હતો. આવું કૂર કૃત્ય તો રાક્ષસો પણ કરતા નથી. આ કારણથી ઘટોત્કચ દુર્યોધનને રાક્ષસથી પણ વધારે કૂર કહે છે.

(3) અભિમન્યુનું મૃત્યુ થતા અર્જુને કરેલા વિલાપ વિશે લખો.

ઉત્તરમ્: રણભૂમિમાં અભિમન્યુના મૃત્યુ પછી તેના પિતા અર્જુન ખુબ વિલાપ કરતા કહે છે ! અરે પુત્ર ! કુરૂકૂળ ના તેજને વધારનાર કુળ દિપક ! યદુકુળ ના અંકુર ! પિતામહ (પાંડુરાજ) ને મળવાની ઈચ્છા એ તું તારી માતા, મામા અને મને પણ એકલા મૂકી સ્વર્ગે સિધાવ્યો છે.

11. માતૃભાષાયાં સંક્ષિપ્તં ટિપ્પણં લિખત ।

(1) ઘટોત્કચનું પાત્રલેખન

ઘટોત્કચ ભીમ અને રાક્ષસની હિડિમ્બાનો પુત્ર છે. મહાભારતના યુદ્ધ ને રોકવા માટે શ્રીકૃષ્ણ ધૃતરાષ્ટ્રને સમજાવવા માટે ઘટોત્કચને દૂત તરીકે હસ્તિનાપુર મોકલે છે. હસ્તિનાપુરની સભામાં ઘટોત્કચ ધૃતરાષ્ટ્ર, શકુની અને દુર્યોધન સાથે વાર્તાલાપ કરે છે જે ઘણો રસપ્રદ છે. શકુની અને દુર્યોધન માનવી હોવા છતાં તેમનું વર્તન રાક્ષસી છે અને એનાથી વિપરીત ઘટોત્કચ રાક્ષસ હોવા છતાં પણ માનવીય વર્તન આચરે છે તે તેઓની વચ્ચે થયેલા વાર્તાલાપ પરથી જોવા મળે છે.

(2) શ્રીકૃષ્ણનો સંદેશ

પ્રસ્તુત પાઠમાં શ્રીકૃષ્ણ યુદ્ધને રોકવા એક અંતિમ પ્રયાસ કરે છે. તે ઘટોત્કચને દૂત બનાવી ધૃતરાષ્ટ્રને આ પ્રમાણેનો સંદેશ મોકલે છે: “હે રાજાઓ ! સાંભળો - ધર્મનું આચરણ કરો, પોતાના બાંધવોની ચિંતા કરો, મનમાં ઈચ્છેલું બધું અહીં માણી લો. કેમકે અર્જુનના રૂપમાં યમરાજ સૂર્યનાં કિરણોની સાથે તમારી પાસે આવશે.